

MANAS DESTANI'NDA ESKİ TÜRKÇEYE ÖZGÜ GRAMER UNSURLARI

Nurdin USEEV*

Özet

M. Avezov, A.N. Bernştam vd. gibi bilim adamlarının araştırmalarına göre VIII-XI. asırlarda gerçekleşen tarihî olayların temelinde ortaya çıkan *Manas Destanı*, Eski Türk devrinden izler taşımaktadır. Bunlardan biri dil unsurlarıdır. Destan üzerinde yaptığımız çalışma sonucunda *Manas Destanı*'nda Köktürk harfli yazıtlarda durum zarfı yapımında da kullanılan vasıta hâli /+Xn/ eki; Eski Türkçeye mahsus olan /-gXIX/ zarf-fiil eki ve gereklilik ifade eden /-gUIUk/ eki gibi morfolojik özelliklerin bulunduğunu tespit edebildik. Colborstoyun ve kamandayın gibi kelimelerde geçen /+Xn/ eki Köktürk harfli yazıtlardaki /+In/ eki gibi durum zarfı yapmaktadır. İki metinde bulunan /+In/ eki Eski Türkçede olduğu gibi vasıta hâli anlamını taşımaktadır. /-gXIX/ eki Köktürkçede asıl eylemin amacını ve başlangıç noktasını bildirmek için kullanılan /-gAII/ ekine benzerlik gösterirken, /-gUIUk/ eki Eski Uygurcadaki gibi gereklilik ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Manas Destanı*, Eski Türkçe, ek, gramer özellikleri, vasıta hâli.

OLD TURKIC GRAMMAR ELEMENTS IN THE *MANAS* *EPIC*

Abstract

According to the studies of scholars such as M. Auezov, A.N. Bernshtam et al., the *Manas Epic*, which emerged on the basis of historical events that took place in the VIII-XI centuries, bears traces from the Old Turkic period. One of them is language elements. As a

* Dr., Uluslararası Türk Akademisi, Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü, nurdinuseev@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0001-8989-8512.

result of our work on the epic, we were able to determine that there are morphological features such as the suffix /+Xn/ which makes the case adverb in inscriptions with Köktürk letter; adverb-verb suffix /-gXIX/ peculiar to Old Turkic; /-gUIUk/ suffix which expresses necessity. The /+Xn/ suffix in words such as “colborstoyun” and “kamandayın” makes a case adverb like the /+In/ suffix in Köktürk letter inscriptions. The /+In/ suffix found in two texts means instrumental case as in Old Turkish. While the /-gXIX/ suffix shows similarity with the /-gAll/ suffix, which is used to indicate the purpose and starting point of the main action in Kök Turkish, the /-gUIUk/ suffix expresses necessity as in Old Uighur.

Keywords: the *Manas Epic*, Old Turkic, suffix, grammar features, case adverb.

Giriş

Manas Destanı, hem hacminin büyüklüğü hem de içeriğinin zenginliği açısından dünyanın en büyük destanlarından birisi sayılan, sadece Kırgızların değil, eski Türk boylarının da kültürünü, inancını, dünya görüşünü, tarihini ve toplum düzenini yansıtan bir dstandır. Çünkü Kırgızlar, VII-IX. asırlar arasında kullandıkları Köktürk yazısını unuttukları; Türk dünyasına daha sonra kazandırılan Arap yazısını yaygın olarak kullanmadıkları; yarı göçebe olduklarından dolayı yazılı tarih geleneği oluşmadığı için tarihlerini, önemli tarihî olaylar hakkındaki görüşlerini sözlü edebiyat ürünlerinde, özellikle dstanda yaşatmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı söz konusu dstanda tarihteki Türk boylarına ait tarihî bilgiler, kültür öğeleri, örf âdetler ve inanç biçimleri yer almaktadır. Örneğin, S. Orozbekov varyantında *Orhun Yazıtları*'nda *türbe*, *anıt* anlamında bulunan, ancak günümüz Kırgız Türkçesinde kullanılmayan **bark** kelimesi aynı anlamda geçmekte ve *Manas Destanı*'ndaki ölü gömme, türbe yaptırma geleneği Eski Türk mezarlık geleneği ile aynen örtüşmektedir (Useev, 2016a, s. 173-191). Üstelik *Manas Destanı*'nın S. Orozbekov varyantında dstanda kahramanlarının ve dstanda metninin diline Türkü dil, Türk dili denilerek Türkü dil kavramı, söz konusu dstanda sadece Kırgız Türklerinin değil, bütün Türk boy ve topluluklarının tarihini, kültürünü, inancını ve millî kimlik duygusunu kapsayan bir ansiklopedi özelliği taşıyan bir eser olduğunu göstermektedir (Useev, 2016b, s. 222). Gerçekten de *Manas Destanı*'nda tarihî Türk lehçelerine özgü olup günümüz Kırgız Türkçesinde kullanılmayan ya da çok nadir kullanılan gramer unsurları bulunmaktadır. Ele alınan bu makalede işte bu dil özelliklerinden önemli bulunan üçü üzerinde durularak söz konusu dstanda dilinin eskiliği gösterilmeye çalışılmıştır.

1. /-Xn/ Eki

Manas Destanı'nda bulunan /-Xn/ eki Eski Türkçede olduğu gibi vasıta hâli eki olmakla birlikte durum zarfı yapımında da kullanılmıştır.

a) Durum zarfı yapımında kullanılması

Köktürk harfli yazıtlardan *Köl Tigin Yazıtı*'nda geçen “*Men özüm kagan olurtukuma yir sayu barmış bodun ölü yitü, yadağın, yalağın yana kelti* ‘Ben kendim kağan olduğumda, her yere gitmiş olan halk, öle yite, yayan yapıldak dönüp geldi’ (Köl Tigin, Doğu 27-28)” cümlesinde geçen **yadağın** ve **yalağın** kelimelerinde zarf yapan /-In/ eki bulunmaktadır. T. Tekin, bu kelimelerdeki /-In/ ekinin vasıta hâli eki olduğunu, bazen durum zarfı yapımında da kullandığını belirtmektedir (Tekin, 2003, s. 144). A. N. Kononov, bu eki durum zarfı yapan vasıta hâli eki olarak açıklamaktadır (Kononov, 1980, s. 140). Yazıtlardaki /-In/ eki günümüzdeki Kırgız Türkçesinde sadece **caayın**, **kışın**, **kündüzün** gibi kalıplaşmış zarflarda korunmuştur (Kudaybergenov vd., 1980, s. 207). Yani günümüzdeki Kırgız Türkçesinde kalıplaşmış kelimelerden başka bir yerde kullanılmamaktadır. Ancak bu ek *Manas Destanı*'nda Köktürk harfli yazıtlarda olduğu gibi durum zarfı yapan bir ek olarak geçmektedir:

Orozbekov Varyantı (Musayev vd., 1995, s. 175)	
<i>Manas Destanı</i> (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı ¹
<i>Musulman, kaapır eki curt, Köptüğün körsönj kara kurt. Coo börüsü erender, Tobokel akka degender Colborstoyun alışıp, Kambıldardı karasay Karagay nayza salışıp, Karşı-terşi çabışıp, Kamandayın çalışıp, Kıtay, Kırgız eki curt Kırılışkan el boldu, Kızıl kan ağıp sel boldu.</i>	Müslüman, kâfir iki halk, Çokluğuna baksan börtü böcek gibi. Düşman kurdu erenler, Hakka tevekkül diyenler Yolbars gibi savaşışp, Hazırlıklı olanlara bakarsan Kayın mızrak vuruşup, Birbirini dövüşüp, Domuz gibi çalışıp, Çinli, Kırgız iki halk Birbirini öldüren halk oldu, Kızıl kan akıp sel oldu.

Bu metinde **colborstoyun** ve **kamandayın** gibi iki kelime bulunmaktadır. Söz konusu iki kelime metnin genel anlamına göre *yolbars gibi olarak* ve *domuz gibi olarak* anlamlarına gelmektedir. Ele alınan kelimelerin morfolojik tahlilini yaparsak, **colbors** ve **kaman** kelimeleri kelime kökü, /+toy/, /+day/ ve /+un/, /+ın/ eklerdir. /+toy/, /+day/ Eski Türkçe **teg** (gibi) edatının ekleşmesi sonucu ortaya çıkan ve isimden sıfat yapan bir ektir (Kudaybergenov vd., 1980, s. 228). /+un/, /+ın/ şeklindeki bir ek Kırgız Türkçesinde

¹ Destan metinlerinin Türkiye Türkçesine aktarımı yazar tarafından yapılmıştır.

bulunmamaktadır. Bize göre, bu ek *Köl Tigin Yazıtı*'nda yer alan **yadagin** ve **yalağın** kelimelerinde durum zarfı yapan /+In/ ekinin destandaki izidir. Bir başka deyişle, durum zarfı yapmada da kullanılan /+Xn/ vasıta hâli ekidir. Bunu söz konusu kelimelerin anlamları ve bu kelimelerin yer aldığı metin desteklemektedir. Çünkü Çinliler ile Kırgızların arasında yapılan savaşın küçük bir kısmının anlatıldığı yukarıdaki metinde, savaşmakta olan askerlerin yolbarslar gibi savaşmakta ve domuzlar gibi dövüşmekte oldukları belirtilmektedir. Bundan dolayı Köktürk harfli yazıtlardaki durum zarfı yapan /-In/ ekinin bugünkü Kırgız Türkçesinde sadece *Manas Destanı*'nda korunduğunu ifade etmek mümkündür. Bu durum ise bize, söz konusu destanda Eski Türkçenin özelliklerinin korunduğunu göstermektedir.

b) Vasıta hâli yapımında kullanılması

Manas Destanı'nın W. Radloff tarafından yazıya geçirilen varyantında ve Dunkana Koçukeyev varyantında Eski Türkçedeki /+In/ vasıta hâli ekine benzeyen bir ek bulunmaktadır:

Dunkana Varyantı (Sabır Uulu ve Kulbarakova, 2018, s. 303)	
<i>Manas Destanı (Özgün Metin)</i>	Türkiye Türkçesine Aktarımı
<i>Eki Kıtay eeligip, Zorduktu başka salganda, Kalın Kırgız Kıtayın, Ala-Toodon kuuldu.</i>	İki Çinli kendini tutamayıp, Bize zulüm ettiklerinde, Kalın Kırgızlar Çinliler tarafından (yüzünden), Ala Dağlar'dan kovuldu.
Radloff Varyantı (Kenensariiev vd, 2021, s. 173)	
<i>Manas Destanı (Özgün Metin)</i>	Türkiye Türkçesine Aktarımı
<i>Külsö tişi küröktöy kaşkayıp, Küymönsö cıpar cıttanıp, Caş kozuday torolup Sogonçoğu çaçın orolup</i>	Güldüğünde dişleri kürek gibi parlayıp, Hareket ettiğinde güzel kokular saçıp, Genç kuzu gibi büyüyüp Topuğu saçlarıyla sarılıp.

Kırgızların Çinlilerin saldırısına uğradığı anlatılan ilk metinde Kırgızların Çinliler tarafından Ala Dağlar'dan sürüldüğü, kovulduğu belirtilmektedir. İşte Kırgızların Çinlilerin vasıtasıyla, aracılığıyla kovulması **Kıtayın** kelimesi ile verilmiştir. Söz konusu kelimenin kökü *Çin*, *Çinli* anlamına gelen **Kıtay** ismidir. /+In/ harfler kümesi de bir ektir. Bu ekin metin içindeki anlamına bakarak işlevini tespit etmeye çalışırsak, Kırgızların Ala Dağlar'dan Çinliler tarafından kovulduğunu yansıtmaktadır.

Almamabet'in eşi Akerkeç'in tasvir edildiği ikinci metinde Akerkeç'in saçlarının topuklarına dolanacak kadar uzun olduğu ifade edilmektedir. İşte bu metindeki **çaçın** kelimesinde vasıta anlamı taşıyan /+In/ eki bulunmaktadır.

Bize göre bu iki metindeki /+In/ eki Eski Türkçedeki /+In/ vasıta hâli ekinin anlamına yakınlık göstermektedir. Bilindiği gibi Köktürk harfli yazıtlarda hareketin hangi araçla yapıldığını, kiminle işlendiğini, nasıl ya da hangi şartlar altında gerçekleştiğini ve ne zaman gerçekleştiğini gösteren vasıta hâli /+In/ eki ile yapılmaktadır: “*bir erig ok+un urdı* ‘(Prens Kül) bir askeri ok ile vurdu’”; “*kañım kagan yiti yegirmi er+in taşıkmiş* ‘Babam Hakan on yedi er ile (dağa) çıkmış’” (Tekin, 2003, s. 116-117). Köktürkçe, Eski Uygurca, Karahanlıca, Harezm Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Çağatayca gibi tarihî Türk lehçelerinde işlek bir şekilde kullanılan /+In/ vasıta hâli eki çağdaş Türk lehçelerinde artık kalıplaşmış kelimelerde varlığını korumaktadır (İpek, 2008, s. 67-77). S. Ş. Çağatay, Eski Uygurcadaki /+In/ vasıta hâli ekinin *sebebinden, yüzünden, dolayısıyla* manalarına geldiğini ifade etmektedir: “*kentü sevig-in öz ölmekke kirür* ‘Kendi kendisini sevmek yüzünden kendi kanına girer’” (Çağatay, 1943, s. 94). *Manas Destanı*’ndaki **Kıtay+ın** kelimesinde geçen /+In/ vasıta hâli ekinin de *sebebinden, yüzünden* anlamına geldiğini tahmin etmek mümkündür. Çünkü bu metinde Kırgızların Ala Dağlar’dan Çinlilerin yüzünden, Çinliler tarafından kovulduğu anlatılmaktadır. **Çaçın** kelimesindeki /+In/ vasıta hâli ekiyle Akerkeç’in topuklarının saçlarıyla sarıldığı belirtilmektedir. Yani tam bir vasıta anlamı taşımaktadır.

Manas Destanı’nda, üstelik 20. yüzyılın ortalarında yazıya geçirilen bir varyantında tarihî Türk lehçelerinde görülen ve daha sonra kullanımdan düşen /+In/ vasıta hâli ekinin kalıplaşmış bir kelimedede değil, çekimli bir kelimedede işlek bir şekilde kullanılması çok ilginçtir. Bunun bir yazım hatası olması mümkün görünmemektedir. Çünkü söz konusu Dunkana Koçukeyev varyantını yayına hazırlayan Z. Kulbarakova, metni manasçı D. Koçukeyev’in ağzından nasıl yazıya geçirilmişse öyle yayına hazırladıklarını belirtmektedir (Sabır Uulu ve Kulbarakova, 2018, s. 302). Üstelik söz konusu ekin geçtiği metinlerin genel içeriğinin, anlatılan olayların mantıksal akışının vasıta anlamını gerektirmesi de ele alınan ekin eski bir /+In/ vasıta hâli eki olduğu varsayımını desteklemektedir. Dolayısıyla *Manas Destanı*’nda kullanılan /+In/ ekini Eski Türkçede geçen vasıta hâli ekinin destandaki izi olarak kabul ederek bu durumu kendisine tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin özelliklerini kapsayan destandaki genel Türk dilinin belirtisi olarak değerlendirmek mümkündür.

2. /-gXIX/ Zarf-Fiil Eki

Köktürkçede asıl eylemin amacını ve başlangıç noktasını bildirmek için kullanılan /-gAlI/ zarf fiil eki bulunmaktadır: “*Yadag yabız boltı tip algalı kel-ti* ‘(Oğuzlar) Türklerin piyadesi bozuldu deyip (bizi tutsak) almak için geldiler’ (BK, D 32)”; “*Türk bodun kılınğalı Türk Kagan olurgalı Şantun balıkka, Taluy ögüzke tegmiş yok ermiş* ‘Türk milleti yaratılalı, Türk kağanı tahta otu-

ralı Şantuñ şehrine (ve) denize ulaşmış (olan) yok imiş' (Tun., 18)" (Alyılmaz, 1994, s. 103; Tekin, 2003, s. 176).

Bu ek daha sonra Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi gibi tarihî Türk lehçelerinde de geçmektedir: "*Ay irinç tişi bars enüklegeli yiti kün bolmış* 'Ey sefil dışı pars yavrulayalı yedi gün olmuş' (Suv., 610, 23)"; Kolgalı (*Kıyasü'l-Enbiya*, 46/8); açgalı (Kul Şerif) (Eraslan, 2012, s. 409-410; Hacıeminoğlu, 1997, s. 169; Kaya, 2003, s. 56).

Söz konusu zarf fiil eki *Manas Destanı*'nın S. Orozbekov ve C. Mamay varyantlarında bulunmaktadır:

Orozbekov Varyantı (Musayev vd., 1995, s. 289)	
<i>Manas Destanı</i> (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
<i>Kańça zaman cıl ötkön Karalikka tolgonum, Arañ on bir cıl boldu Men musulman bolgolu.</i>	Ne kadar zaman yıl geçmiş Cahilliğe batmışım, Sadece on bir sene geçti Ben Müslüman olalı.
Cusup Mamay Varyantı (Mamay, 2012, s. 11)	
<i>Manas Destanı</i> (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
<i>Çıyırđını talaaga, Alıp barıp taştadı, Bolup kaldı carım ay, Azık taşıp bakkalı.</i>	Çıyırđı'yı tarlaya, Götürüp bıraktı, Oldu yarım ay, Erzak götürüp besleyeli.

Görüldüğü gibi Eski Türkçede sadece düz ünlülü şekli bulunan /-gAll/ eki *Manas Destanı*'nda yuvarlaklaşma uyumuna uyarak yuvarlak ünlülü şeklini de almıştır. Metindeki kullanımına göre asıl eylemin başlangıç noktasını göstermektedir. Bir başka deyişle yukarıdaki iki metnin birincisinde destan kahramanının Müslüman olduğundan beri on bir sene, ikinci metinde de Çıyırđı'yı ormana götürüp beslediğinden beri yarım ay geçtiği belirtilmektedir.

Günümüz Kırgız Türkçesinde /-gXIX/ eki hiç kullanılmaz. Bu zarf-fiil ekinin görevini /-KxnI/ eki yapar. Ancak 'Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası' adlı çalışmada /-gXIX/ ekinin çok nadir de olsa bazı şairlerin eserlerinde, ağızlarda ve halk edebiyatı eserlerinde geçtiği belirtilerek eserlerini 20. yüzyılın başında yazan Togolok Moldo, K. Malikov adlı yazar, şairlerin şiirleri örnek olarak verilmiştir (Kudaybergenov vd., 1980, s. 436-437). M. Rakımbek uulu, *Manas Destanı*'nın Cusup Mamay varyantındaki /-gXIX/ ve /-KxnI/ eklerinin kullanım özelliklerini ele aldığı makalesinde /-gXIX/ ekinin Eski Türkçedekine benzer anlamlara sahip olduğunu belirtmektedir (Rakımbek Uulu, 2016, s. 24). Demek ki *Manas Destanı*'nda Eski Türkçeye mahsus olan /-gXIX/ zarf-fiil ekinin geçmesi söz konusu destanın dilinin eskiliğinin göstergesidir.

3. /-gUIUk/ Gereklilik Eki

Manas Destanı'nın Cusup Mamay varyantında gereklilik kipi yapan /-gUIUk/ eki geçmektedir:

Cusup Mamay Varyantı (Mamay, 2012, s. 414)	
<i>Manas Destanı</i> (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
<i>Kara kurttay köp tursa, Kalgandarın kim bilet? Kanday aytıp bolguluk, Köpçülüktü bir birlep?</i>	Akrep gibi çok ise, Diğerlerini kim bilir? Nasıl söylemeli, Çoğunluğu birer birer?

/-gUIUk/ eki Köktürkçe, Eski Uygurca, Karahanlıca gibi tarihî Türk lehçelerinde işlek bir şekilde kullanılan bir ektir. Köktürkçedeki bu eki T. Tekin, isim fiil olarak yorumlamaktadır: “*Yuyka kalın bolsar, topul-guluk alp ermiş, yinçge yogan bolsar, üz-gülük alp ermiş* ‘Yufka kalın olursa, onu delmek zor imiş, ince yoğun olursa, onu kırmak zor imiş’ (*Tunyukuk* 13-14)” (Tekin, 2003, s. 165). A. N. Kononov bu eki, hareketin gerçekleşme olasılığını bildiren bir sıfat fiil eki olarak açıklamaktadır: “*Yuyka kalın bolsar, topul-guluk alp ermiş, yinçge yogan bolsar, üz-gülük alp ermiş* ‘Yufka kalın olursa, onu delebilecek olan alptır, ince yoğun olursa, onu kırabilecek olan alptır’ (*Tunyukuk* 13-14)” (Kononov, 1980, s. 92). M. Erdal söz konusu eki, niyet, tasarı, beklenti, ümit ifadesi taşıyan tasarlama sıfat-fiilleri içinde değerlendirmiştir (Erdal, 2004, s. 306-307). N. Hacıeminoğlu, /-gUIUk/ ekini Karahanlı Türkçesinde gelecek zaman sıfat fiil eki olarak kullanıldığını ifade etmiştir (Hacıeminoğlu, 1996, s. 169).

Destandaki metinde /-gUIUk/ eki gereklilik anlamını taşımaktadır. Yani savaşmakta olan çoğunluğu nasıl söyleyip yönetmesi gerektiğini yansıtmaktadır. Bu anlam, söz konusu ekin Eski Türkçedeki bir diğer işlevi ile örtüşmektedir. N. Demir, Eski Türkçede, özellikle Eski Uygurcada gereklilik kipinin /-gUIUk/ eki ile ifade edildiğini ve bu ekin hep teklik üçüncü şahısla ilgili olduğunu belirtmektedir (Demir, 2003, s. 12). Bu bilgiden hareketle *Manas Destanı*'ndaki /-gUIUk/ eki, Eski Uygurcadaki gereklilik ifade eden /-gUIUk/ ekinin destandaki izi olarak açıklanabilir.

Sonuç

M. Avezov, A.N. Bernştam vd. gibi bilim adamlarının araştırmalarına göre VIII-XI. asırlarda gerçekleşen tarihî olayların temelinde ortaya çıkan *Manas Destanı*, Eski Türk devrinden izler taşımaktadır. Bunlardan biri dil unsurlarıdır. Destan üzerinde yaptığımız çalışma sonucunda *Manas Destanı*'nda Köktürk harfli yazıtlarda durum zarfı yapan /-Xn/ eki; Eski Türkçede vasıta hâli yapımında kullanılan /+In/ eki; Eski Türkçeye mahsus olan /-gXIX/ zarf-fiil

eki ve gereklilik ifade eden /-gUIUk/ eki gibi morfolojik özelliklerin bulunduğunu tespit edebildik. **Colborstoyun** ve **kamandayın** gibi kelimelerde geçen /+Xn/ eki Köktürk harfli yazıtlardaki /+In/ eki gibi durum zarfı yapmaktadır. İki metinde bulunan /+In/ eki Eski Türkçede olduğu gibi vasıta hâli görevini üstlenmiştir. Örneğin, /-gXIX/ eki Köktürkçede asıl eylemin amacını ve başlangıç noktasını bildirmek için kullanılan /-gAll/ ekine benzerlik gösterirken, /-gUIUk/ eki Eski Uygurcadaki gibi gereklilik ifade etmektedir.

Bize göre *Manas Destanı*'nda Eski Türkçeye özgün olan gramer unsurlarının geçmesini iki nedenle açıklamak mümkündür. Birincisi, söz konusu destanın VIII-XI. asırlara dayanan eskiliğinden, bu döneme ait tarihî bilgileri, hayat tarzını ve düşünceyi taşımasından kaynaklanmaktadır. İkincisi de destanın poetik yapısıyla ilişkilidir. Yani destanlar nesilden nesile epitet, epik formel gibi kalıp ifadelerin yardımıyla geçmekte, bu kalıp ifadelerde de eski dönemlere ait dil unsurları kristalize edilmiş bir şekilde korunmaktadır.

Kaynakça

- Alyılmaz, C. (1994). *Orhon yazıtlarının söz dizimi*. Atatürk Üniversitesi.
- Çağatay, S. Ş. (1943). Uygurca ve Eski Osmanlıcada instrumental -n. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, I(3), 93-107.
- Demir, N. (2003). Türkçede gereklilik kipleri ve işlevdeşleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 51(1), 11-21.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dili Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Türk Dili Kurumu.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezm Türkçesi ve grameri*. Türk Dili Kurumu.
- İpek, B. (2008). Türk dilinde vasıta hâli. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 63-97.
- Kaya, Ö. (2003). *Doğu Türk yazı dili ve edebiyatı araştırmaları I: Kıl 'Ubeydî (XVI. yüzyıl) ve Kıl Şerîf (XVII. yüzyıl)*. KTMÜ.
- Kenensariiev, T. vd. (2021). *Manastı düynögö dañazalagandar. Birinçi çıgarılış: V. V. Radlov, Ç.Ç. Valihanov. C. Aytmatov ve Manas Akademisi*.
- Kononov, A. N. (1980). *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov (VIII-IX vv.)*. Nauka.
- Kudaybergenov, S. vd. (1980). *Kırgız adabiy tilinin grammatikası I. Fonetika cana morfologiya*. İlim.
- Mamay, C. (2012). *Manas, tom 1: Manas. Semetey. Seytek*. Şinjan El Basması.
- Musayev, S. vd. (Yay. haz.). (1995). *Manas: Kırgız elinin baatırdık eposu. S. Oroz-bakovdun variantı b-ça* (C III). Kırgız Bilimler Akademisi.
- Rakımbek Uulu, M. (2016). Manas destanının Cüsüp Mamay varyantındaki -GAll ve -GANI eklerinin kullanımı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(5), 21-28.

- Sabır Uulu, A. ve Kulbarakova, Z. (Yay. haz.). (2018). *Klassikalık izildöölör cana tekstter: Çokan Valihanov, İsa Cumabekov, Dunkana Koçukeev*. Turar.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. Sanat Kitabevi.
- Useev, N. (2016a). Manas destanında bark kelimesi ve eski Türk mezar geleneği. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42, 173-191.
- Useev, N. (2016b). Manas destanında türkü til kavramı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 41, 203-223.

Extended Summary

Considered as one of the greatest epics in the world in terms of both its size and richness of content, the *Manas Epic* is an epic that reflects the culture, belief, worldview, history and social order of not only the Kyrgyz but also the ancient Turkish tribes. For example, in the variant of S. Orozbekov, the word “bark”, which means tomb, monument in the Orkhon Inscriptions, but not used in today’s Kyrgyz Turkish, is used with the same meaning, and the tradition of burial and tomb building in the *Manas Epic* exactly overlaps with the Old Turkish cemetery tradition. Moreover, in the S. Orozbekov variant of the *Manas Epic*, the language of the epic heroes and the epic text is called “Türkü language”, and the concept of Türkü language shows that the *Manas Epic* is an encyclopedia that covers the history, culture, belief and sense of national identity of not only the Kyrgyz Turks, but also all Turkish tribes and communities. Indeed, in the *Manas Epic*, there are grammatical elements that are unique to historical Turkic languages and are not used or used “rarely in today’s Kyrgyz language.

The first of these is the /+Xn/ suffix used in words such as colborstoyun (like yolbars) and kamandayın (like pig). In our opinion, this suffix is the trace of the /+In/ suffix in the epic, which makes the case adverb in the words yadağın and yalağın in the Köl Tigin Inscription. In other words, /+Xn/ is the instrumental suffix, which is also used to make an adverb of state.

The second is the /+In/ suffix in the words çaçın (with her hair) and Kıtayın (because of the Chinese). In our opinion, the /+In/ suffix in these two words is close to the meaning of the /+In/ instrumental suffix in Old Turkic. As it is known, in Köktürk letter inscriptions, the instrumental case /+In/ is used to show the means by which the movement was made, with whom, how or under what conditions and when it was committed: “Kağım kagan yeti yegirmi er+in taşıkmiş (My father Hakan went up (mountain) with seventeen soldiers)”. Therefore, by accepting the /+In/ suffix used in the *Manas Epic* as the trace of the instrumental case suffix in Old Turkic, we can evaluate this situation as a sign of the Turkic language, which includes the features of historical and contemporary Turkic dialects.

The third one is the suffix /-gXIX/ used in the sentences such as ‘Men musulman bolgolu (Since I have been a Muslim)’ and ‘Azik taship bakkali (Since I have taken food and fed it). This suffix is used to indicate the purpose and starting point of the main action as in Old Turkic. Nowadays, the suffix /-gXIX/ is not used at all in Kyrgyz language. The /-KxnI/ suffix does the job of this adverb-verb suffix. M. Rakımbek uulu states that the suffix /-gXIX/ in the Cusup Mamay variant of the *Manas Epic* has the same features as in Old Turkic (Rakımbek Uulu, 2016, p. 24). That is, the presence of the /-gXIX/ adverb-verb suffix in the *Manas Epic*, which is unique to Old Turkic, is an indicator of the antiquity of the language of the epic in question.

The fourth is the suffix /-gulUk/. In the text in the epic, the suffix /-gUIUk/ has the meaning of necessity. That is, it reflects how he should speak and lead the warring majority. This meaning overlaps with another function of the suffix in Old Turkic. N. Demir states that in Old Turkic, especially in Old Uighur, the imperative mood is

expressed with the suffix /-gUIUk/ and this suffix is always related to the third person singularity. Based on this information, it is possible to explain the /-gUIUk/ suffix in the *Manas Epic* as the trace of the /-gUIUk/ suffix in the Old Uighur language.

In our opinion, it is possible to explain the occurrence of grammatical elements unique to Old Turkic in the *Manas Epic* for two reasons. First, it is due to its antiquity dating back to VIIIth-XIIth centuries, carrying the historical information, lifestyle and thought of this period. The second is related to the poetic structure of the epic. In other words, epics are passed from generation to generation with the help of stereotypical expressions such as epithets and epic formal, and in these stereotypical expressions, the language elements of the ancient periods are preserved in a crystallized form.

